

Taleyin çox sınaqlarından çıxmışdı. Həyata yenidən göz açar-açmaz qismətina didərginlik yazılmışdı. Doğulduğu yerlərdə, Arazın o tayında həmin dövrdə hökm sürən aclıq, qıtlıq ucbatından bir çox həmvətənləri kimi, onun da ailəsi dərdli Arazın bu tayına pənah gətirmiş, çətin uşaqlıq, gənclik çağları Gəncə şəhərində keçmişdi. Atasını itirəndə 10 yaşı təzə tamam olmuşdu. Atasız qalsa da, həyatın burulğanlarına sinə gərrib, iti zəhmli, çalışqanlıq ilə əvvəl ibtidai, sonra orta təhsilini uğurla başa vurdu. Şərəfli bir ömür yolunun yolçusu oldu, o yolu zəhmətlə, min bir əziyyətlə, amma son dərəcə layəqətlə addımladı, məhsuldar yazıçı, dəyərli alim, həmişə sevilən bir müəllim ömrü yaşadı. Təmizlik, sadəlik müəssəməsi olan bu böyük insanla hesablaşdılar, fikirlərinə hörmətlə yanaşdılar. Qətiyyətli argumentlərlə mübahisəli məsələlərə son nöqtəni qoymağı bacardı, zəngin mədəniyyəti, ağayana davranışı, ziyalı layəqətilə yetirmələrinə, müasirlərinə nümunə oldu, fəaliyyətilə sözün əsl mənasında bir həyat məktəbi yaratdı. Sadəliyinə, təvazökarlığına, xeyirxahlığına görə onu hamı sevdi.

XX əsrin əvvəllərində geniş vüsət alan ictimai-siyasi, mədəni-mədəni və ideoloji proseslərdə xüsusi rol oynayan, öndə gedərək xalqa doğru yol göstərmək missiyasını böyük bir məsuliyyətlə yerinə yetirən ziyallılardan biri Mir Cəlal Paşayevin doğum günündən 117 il ötür...

"12 il bundan əvvəl sərin bir may axşamında Avropanın mərkəzində böyük şəhərin ərşə çəkilməmiş uca binaları arasında kitab tonqalı qalandı. Yaraşıqlı geyinmiş, cəld və gözəllik adamı adın başına fırlanır, maşınların daşıyıb gətirdiyi cild-cild əsərləri alovun ağzına verirdilər. Əsrlər boyu insan övladının yaratdığı parlaq fikir və yüksək hiss ifadə edən nə varsa, hamısı oda atılırdı. Tonqal böyüdü. Alov əjdaha kimi nərə çəkdi. Onun zəhərli ağzından çıxan acı tüstü qaranlıq girdəbi kimi uzanaraq göylərə yüksəlirdi, şəhərləri, ölkələri bürüdü, dünyaya belə və fəlakət kölgəsi saldı. Cəhənnəm belə tikildi... Bütün xalqlar, bütün səadət əhli günəşlə silahlanaraq, zülmət üstünə hücumə keçdilər. XX əsrin cəhənnəmi, faşizmin təcavüz yuvası, qara və qanlı əsarət sarayı, qan və sümük-dən tiklən zülm və zülmət qalası milyon əllərin zərbəsi ilə kökündən dağıldı. Cəhənnəm belə uçuruldu!". İkinci Dünya müharibəsində qələmini süngüyə çevirən Azərbaycan ədiblərindən biri Mir Cəlal publisistik məqalələrinin birində faşizmin cinayətlərlə dolu tarixini əfsanəvi cəhənnəm məhfumu ilə bağlayaraq, onun dağıdıcı mahiyyətini mehiz belə ifşa edirdi. Məharibə başlayandan yaradıcılıq aləmində özünü kifayət qədər tanıdan Mir Cəlal "məişət romantikası" deyilən mövzulardan uzaqlaşaraq günün vacib tələblərinə cavab verən əsərlər yazıb-yaradırdı. Onun "Vətən yaraları" hekayəsinin baş qəhrmanı, düşmənin əlqana boyadığı sovet əsgəri ağır yaraların verdiyi əzabdan usanmır, əksinə, ikinci ömür istəyir, çünki vətənin dərnlərinə çarə etmək, çətin günlərdə ona dayaq olub ağır yaralarını sağaltmaq arzusundadır. Öz qəhrmanın yaralarını vətənin köksünə vurulmuş yaralar kimi təsvir edən Mir Cəlalın bu hekayədə yaratdığı ümumiləşdirmə işə uğurlu və təsirlidir...

Yaziya müharibə mövzusu ilə başlamamız, xüsusilə faşizmlə mübarizəni ön plana çəkməyimiz

heç də təsadüfi deyil. Çünki ədibin söylədiyi fikirlər bu gün üçün də aktualdır: "Cəhənnəm belə uçuruldu!", - deyən müəllif alman faşizmi üzərində qələbənin əhəmiyyətini göstərmək istəyib. Əslində isə faşizmin kökü tam kəsilməyib, o, bu gün də yaşayır. Xalqımıza min cür müsibətlər yaşadan erməni faşizminin təmsalında. Dövlət başçısı İlham Əliyevin dediyi kimi: "Erməni faşizmi - faşizmin ən yüksək nöqtəsidir". Bütün dünya üçün təhdid olan erməni faşizminə qarşı Mir Cəlalın dediyi kimi: "bütün xalqlar, bütün səadət əhli günəşlə silahlanaraq, zülmət üstünə hücumə keçdilər. XX əsrin cəhənnəmi, faşizmin təcavüz yuvası, qara və qanlı əsarət sarayı, qan və sümük-dən tiklən zülm və zülmət qalası milyon əllərin zərbəsi ilə kökündən dağıldı. Cəhənnəm belə uçuruldu!". İkinci Dünya müharibəsində qələmini süngüyə çevirən Azərbaycan ədiblərindən biri Mir Cəlal publisistik məqalələrinin birində faşizmin cinayətlərlə dolu tarixini əfsanəvi cəhənnəm məhfumu ilə bağlayaraq, onun dağıdıcı mahiyyətini mehiz belə ifşa edirdi. Məharibə başlayandan yaradıcılıq aləmində özünü kifayət qədər tanıdan Mir Cəlal "məişət romantikası" deyilən mövzulardan uzaqlaşaraq günün vacib tələblərinə cavab verən əsərlər yazıb-yaradırdı. Onun "Vətən yaraları" hekayəsinin baş qəhrmanı, düşmənin əlqana boyadığı sovet əsgəri ağır yaraların verdiyi əzabdan usanmır, əksinə, ikinci ömür istəyir, çünki vətənin dərnlərinə çarə etmək, çətin günlərdə ona dayaq olub ağır yaralarını sağaltmaq arzusundadır. Öz qəhrmanın yaralarını vətənin köksünə vurulmuş yaralar kimi təsvir edən Mir Cəlalın bu hekayədə yaratdığı ümumiləşdirmə işə uğurlu və təsirlidir...

UNESCO-nun Baş konfransının 34-cü sessiyası görkəmli şəxsiyyətlərin və əlamətdar hadisələrin qeyd edilməsi proqramı çərçivəsində 2008-2009-cu illərdə yazıçı Mir Cəlalın da 100 illik yubileyinin rəsmi qeyd olunması ilə bağlı qərar qəbul etmişdi. Bu münasibətlə Azərbaycan Prezidentinin imzaladığı 2008-ci il 31 yanvar tarixli Sərəncamda deyilirdi ki, milli ədəbi-bədii fikir tarixinin görkəmli nümayəndəsi, yazıçı Mir Cəlal Paşayev Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında və onun məzmunca zənginləşməsində mühüm rol oynayıb. Xalq yaradıcılığı ilə klassik bədii irsin qabaqcıl ənənələrinin vəhdətini yeni formada yaşadıb və ədəbiyyatımıza təzə həyatı mövzularla zənginləşdirib.

Görkəmli ədib, alim və müəllim. Mir Cəlal bu üç sahənin hər birində zirvədə dayanan, çoxşəxli fəaliyyətində yüksək nəticələr əldə edən nadir simalardandır. Onun bu uğurlarının mayasında zəhmətlə istedadın vəhdəti dayanırdı.

Mir Cəlal: ürəkləri, düşüncələri fəth edən bənzərsiz müəllim

İlk qələm təcrübələrinə hələ texnikum tələbəsi ikən başlayan Mir Cəlal kiçik hekayə və öçerklərini o dövrün "Qızıl Gəncə", "Gənc işçi", "Hücum" və "Ədəbiyyat cəbhəsində" kimi mətbu orqanlarında çap etdirir, əsərlərində bütün qələm sahiblərini məşğul edən ən başlıca mövzulara müraciət edərək inqilabın Azərbaycana gətirdiyi ab-havanı göstərir, köhnəliklə yenilik arasındakı mübarizənin bədii təsvirini verir, keçmişin acınacaqlı lövhələrə müqayisəsində yenini təqdir edirdi. "Mirzə", "Sara", "Həkim Cinayətov", "İlk günlər" hekayələrində sovet hakimiyyətinin ilk çağlarında Azərbaycanda gedən mədəni quruculuq işlərindən söhbət açılır. Müəllif kənddəki komsomol özəyinin katibi Cəmil, şura sədri Telli x-

ictimai zülmə etiraz edən kəndlilər, coşub dalğalanan xalq qəzəbi, yeni qüvvələrin qələbəsilə bitən gərgin mübarizə işıqlandırılır. Mərdan, Sona, Bahar obrazları yalnız bir ailənin üzvləri deyil, xalqımıza məxsus ən nəcib hiss və duyğuları, ali-cənablığı, işığa, azadlığa olan qüvvətli meylləri təcəssüm etdirən bədii obrazlardır. Müəllif bu obrazların daxili aləminə vararaq onların duyğu və düşüncə tərzlərini göz önündə canlandırır, nakam talei Baharın faciəsini haqsızlığın qurbanı olan gənclərin ümumi faciəsi kimi təqdim edir. Tənqidçi Məsud Əlioğlu "Bir gəncin manifesti", yaxud "Göz yaşı romanı" adlı məqaləsində haqlı olaraq bu faciəni böyük ürək ağrısı ilə xalqın faciəsi kimi göstərirdi: "...onun adı Bahardır-sa da, həyatı tutqun və şaxtalı bir

qışdır. Baharın adı ilə həyatı arasında böyük bir təzad var. Dünyaya göz açdığı gündən ehtiyac və iztirabdan savayı heç nə görməyən Bahar elə ehtiyac və iztirab içində də son dəfə həyata gözünü yumur".

Maraqlısı budur ki, Mir Cəlal İkinci Dünya müharibəsi dövründə bir hekayəçi kimi daha çox fəallaşır və satıraya geniş yer verir. "Yollar", "Qardaş qanı", "Boz adam", "Atlı", "Şahin və Sona", "Odlu mahnılar" hekayələri mübariz ruhu ilə seçilir. O dövrün maraqlı satirik əsərlərindən olan "Çubçik" hekayəsində faşist Almaniyasında "yüksek" cəmiyyəti bürüyən qorxaqlığı, onun doğurduğu yaltaqlığı, alman baronlarının mənəvi pozğunluğunu kəskin satıra atəşinə tutur. Ümumiyyətlə, Mir Cəlalın o zamankı əsərləri üçün ifşaçı satıra və yumor əsas keyfiyyətlər idi ki, bunlar da xalq müdrikliyindən, hazırcavablığından irəlilə gəlirdi.

Bütün yaradıcılığı boyu sevə-sevə müraciət etdiyi hekayə janrında yaratdığı nümunələrlə oxucuların qəlbine yol tapan Mir Cəlalın üslubu özünəməxsus idi. O, sadə, aydın, anlaşılıqlı dildə yazır, az sözle bitkin lövhə yaradır, kiçik dialoqlarla böyük mənalara ifadə edirdi. Şirin yumorla yoğurduğu hekayələr bizi güldürür, güldürdüyü qədər də düşündürür. Təxminən əlli illik bədii yaradıcılığında oxucuları ilə həmişə səmimi dialoq quran Mir Cəlal həyatı elə olduğu kimi, şən və qüsbəli tərəflərlə canlandırır. Bəlkə də elə buna görədir ki, o, ötən əsrin 30-40-cı illərindən etibarən Azərbaycan bədii nəsrinin ən çox oxunan, bəyənən və təqdir edilən sənətkarlarından biri olmuşdur.

Bilik və elm təşnəsi olan gənc yazıçı 1928-ci ildə Gəncə müəllimlər seminariyasını bitirdikdən sonra ibtidai məktəbdə müəllimlik fəaliyyətinə başlayır, qısa zamanda direktor vəzifəsinə irəliləyir. O, 1930-cu ildə Tatarıstana gedir, Qazan şəhərində Dövlət Universitetinin dil və ədəbiyyat fakültəsində təhsil alır və ali məktəbdə dərs vermək hüququ qazanır. 1935-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun aspiranturasını bitirir, bir müddət SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialında işləyir, namizədlik dissertasiyası yazır. 1940-cı ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin Elmi Şurasında müvəffəqiyyətlə "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi alır.

1947-ci ildə isə "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917-ci illər)" mövzusunda doktorluq dissertasiyasını müdafiə edir və bir il sonra ona professor elmi dərəcəsi verilir.

"Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" adlı monoqrafiya üzərində 5 il çalışsın Mir Cəlal Füzuli möcüzəsinin sirrlərini açmaq, onun sənətkarlıq inceliklərini geniş təhlil etməklə Azərbaycanda ilk füzulşünas olmaq missiyasını da üzünə götürür. Bu gənc, istedadlı alim Füzuli yaradıcılığının şah damarı olan poetikasının sirrlərini, yaratdığı poetik möcüzələri zərger dəqiqliyiylə açmağa müvəffəq olur. Sonradan qələmə aldığı "Füzulinin sənətkarlığı" kitabı da "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" monoqrafiyası kimi Azərbaycan füzulşünaslığının əsas sünunlarından birini təşkil edir. Professor Qara Namazov yazır: "Mir Cəlalın "Füzulinin sənətkarlığı" monoqrafiyası Füzuli ədəbi irsini öyrənmək, mənimsəmək və dərk etmək üçün elmi açardır".

Mir Cəlal müəllim "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917-ci illər)" adlı doktorluq dissertasiyasında ilk böyük tədqiqat obyektindən təqribən dörd əsrlik bir zaman aralığında duran aktual problemlərə müraciət etmiş, XX əsrin ilk illərində baş vermiş son dərəcə mürəkkəb, bəzən də ziddiyyətli ictimai-siyasi hadisələrlə zəngin olan, deyilənləri bu və ya digər formada əks etdirən ədəbi prosesin təhlilini vermişdir. Bu monoqrafiyada ilk dəfə olaraq C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev, M.Hadi, A.Səhhet, A.Şaiq, Ə.Nəzmi, Ə.Qəmkişar, M.S.Ordubadi, S.Mənsur və digər qələm sahiblərinin

nin yaradıcılığını sistem halında araşdırıb təhlil etmişdir. Ümumiyyətlə, ədibin yaradıcılığında zamanın aktual problemlərini əks etdirən hekayələr kimi, ədəbi-tənqidi məqalələr, yeni kitablar haqqında rəylər də əsas istiqamət olaraq qalırdı. Onun "Ədəbiyyatımızda romantizm" adlı ilk elmi məqaləsi 1928-1929-cu illərdə "Maarif yolu" jurnalında, S.Vurğuna həsr etdiyi "Özünü yenidənqurma yollarında" adlı məqaləsi isə 1932-ci ildə "Hücum" jurnalında dərc olunmuş, sonralar M.S.Ordubadi, C.Cabbarlı, S.Rüstəm, S.Rəhimov, M.Dilbazi, O.Sarıvəlli, Ə.Əbülhəsən, Ə.Məmməd-xanlı, N.Rəfiyyəli və M.Hüseynin yaradıcılığı, onların ayrı-ayrı kitabları haqqında bir sıra maraqlı məqalə və rəylər nəşr etdirmişdir. Onun rus klassikləri haqqında mə-

qalələri ədəbiyyatımızın elmimizin mövzucə zənginləşməsində böyük rol oynayıb. Alim öz elmi, tənqidi, publisistik məqalələrini sovetlərin ideoloji qadağalarının tüğyan etdiyi mürəkkəb və ziddiyyətli bir şəraitdə yazırdı. Bu elə bir dövr idi ki, qanunsuzluq təmsali olan senzorlar akademik Bəkir Nəbiyevin ədibin öz üslubuna uyğun tərzdə söylədiyi kimi "Öküzü durqubuz altından bala tapırdılar". Belə bir mühitdə isə istədiyin, düşündüyün kimi, yazmaq böyük cəsarət tələb edirdi. Təsədüfi deyil ki, özündə bu cəsarət, həbs edilir, sürgünə göndərilir, öldürülürdülər. Mir Cəlal isə son dərəcə ehtiyatla davranıb, nə yazıbsa haqqı söyləyib, heç kəsə qara yaxmayıb, adının düşünəni yazıçı dostları əleyhinə qırmızı yalana bükülmüş məqalələr çap etdirən müəlliflərin qara siyahısına düşməsinə əsas yaratmayıb. Təmiz adını qoruyub.

Xalq yazıçısı Elçin də Mir Cəlalın 2006-cı ildə çapdan çıxmış "Bibliografiya"sına yazdığı "Sadəlik və müdriklik" adlı ön sözə vaxtilə dövrü mətbuatda şəxsən özünün apardığı araşdırmalar əsasında bunu bir daha təsdiqləmişdir.

Oxucuların böyük məhəbbətini qazanan alim, yazıçı, sanballı tədqiqatlar müəllifi Mir Cəlal yarım əsrdən artıq bir müddətdə yorulmaq bilmədən ibtidai, orta, ali məktəblərdə böyük şövlə dərs demiş, müəllimlər ordusu yetişdirmişdir. 1961-ci ildən ömrünün sonuna qədər Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki BDU) Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışmış, Kamal Talibzadə, Bəxtiyar Vahabzadə, Əziz Mirəhmədov, Va-

qif Vəliyev, Fəridun Hüseynov, Cəlal Abdullayev, Təhsin Mütəllibov, Xəlil Əlimirzəyev, Elçin Əfəndiyev, Nəriman Həsənzadə və başqalarının elmi rəhbəri, məsləhətçisi olmuş, onların bir çoxunun qolundan tutub auditoriyaya aparmış, dərs demələri üçün kafedra müdiri kimi onlara xeyir-dua vermişdir. Öz tələbələrində qarşı son dərəcə tələbkər olan Mir Cəlal o qədər də həssas və qayğıkeş müəllim idi. Say seçmə yetirmələrinə həmişə etibar edir, etimad göstərir, elmi fəaliyyətə başladıkları ilk dövrdə onları bir növ sınağa çəkirdi. Bəzən tələbələrini ilə birgə həmmüəllif olaraq kitabları da nəşr etdirirdi. Məsələn, hələ 1967-ci ildə o, istedadlı tələbələrindən biri olan Fəridun Hüseynovla birlikdə "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" dərsliyini, bundan üç il sonra yenə

də tələbələrindən biri, tanınmış tənqidçi Pənah Xəlilovla birlikdə "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" kitabının çapına nail olmuşdu. Onu da qeyd edək ki, bu əsərlərin hər ikisi zamanın sınaqlarından çıxaraq bir neçə dəfə kütləvi tirajla təkrar nəşr olunmuşdu. Mir Cəlal müəllim özüünün məşhur "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" kitabının redaktorluğunu isə başqa bir tələbəsi Bəkir Nəbiyevə etibar etmişdi. Akademik Bəkir Nəbiyev 2008-ci ildə qələmə aldığı "Nadir istedad" adlı məqaləsində bununla bağlı yazır: "...Bir halda ki, söhbət bu məqamə yətdi, böyük iftixar duyğusu ilə etiraf edirəm ki, 1967-1968-ci illərdə "Gənclik" nəşriyyatında buraxılmış dörd sanballı cildəndən ibarət seçilmiş əsərlərinə müqəddimə yazmağı da möhtərəm müəllimim yenə də mənə həvalə etmişdi".

Ümumiyyətlə, pedaqoji fəaliyyətini ömrünün ən yaddaqalan və mənalı illəri hesab edən Mir Cəlal müəllim bu adı da şərəflə daşıdı, illər uzununu çalışdığı Azərbaycan Dövlət Universitetinin nüfuzlu professoru, tələbələrini, həmkarlarının yaddaşında xeyirxah və qayğıkeş müəllim kimi qaldı. İndi 50 ildən artıq bir dövrdə söz aləmində duruş gətirə, hərdən bir ürayə yatan yazılar yazdığıma, bu yazılarında səmimiyyəti qoruyub saxlaya bildiyimə görə Mir Cəlal kimi müəllimlərimə minnətdaram. Ancaq nə qədər mütaliə etsəm, onun təbircə desək, "ciblərimə nə qədər bol söz ehtiyatı" yığsam da, yenə də Mir Cəlal müəllimi olduğu kimi təqdim etməyə yetmir. O, böykdən də böyükdür!..

Zümrüd QURBANQIZI,

"Respublika".